

## ONA TILI TA'LIMIDA TALABALARNING LINGVOPEDAGOGIK KOMPETENSIYALARINI METODIK TAKOMILLASHTIRISH MEXANIZMI

**Rasulova Gulbahor Kerimbayevna**

TAFU "Pedagogika" kafedrası dotsent v.b. (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13738722>

**Annotasiya.** Ona tili ta'limda talabalarning mustaqil o'quv topshiriqlarini rivojlantirishda kredit-modul tizimiga o'tishning amaldagi holati va istiqbollari, oliy ta'lim muassasalarini ilg'or jahon tajribalari asosida tizimining tamoyillari, ta'lim oluvchi, ta'lim natijalarini tan olinishi. Ta'lim traektoriyasini mustaqil shakllantirish imkoniyatini yaratilishi va akademik mobillik, baholarning to'planib borilishi, Professor-o'qituvchi, talabalarning fanga qiziqishi, hamda aniq belgilangan baholash tizimini joriy etilishi maqsadga muvofiq ekanligi asoslab berilgan.

**Kalit so'zlar:** istiqbol, islohot, ta'lim traektoriyasi, mustaqil ta'lim, tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish malakalari, to'g'ri va mazmunli yoza olish ko'nikmalari, muammoli ta'lim texnologiyasi, zamonaviy axborot manbalari, sun'iy intellekt.

Jahonda til o'qitish metodikasi keyingi yillarda bir qator yutuqlarni qo'lga kiritmoqda. Buning natijasida jamiyatning ijtimoy-iqtisodiy sohalarida muayyan rivojlanishlar, islohotlar sodir bo'lmoqda. Zero, til muloqot vositasi sifatida barcha yo'nalishlarning taraqqiyotiga ta'sir qiladi, shuning uchun ham uni o'qitish masalasi doimo dolzarb hisoblanadi. Xalqaro tajribada modul-kredit tizimi o'zining bir qator avzalliklarga egaligi bilan ajralib tarmoqda. Bunda talabaga ta'lim berish, uni mustaqil ishlashga yo'naltirish ekanligi zamonaviy talablarga nihoyatda mos keladi. Dunyoda oliy ta'lim tizimi talabaning mustaqil ta'lim faoliyatiga asoslangan. Rivojlangan xorijiy tillarni o'qitishga doir ilmiy adabiyotlarda o'quv topshiriqlarining mazmuniga, foydalilik darajasiga alohida e'tibor beriladi va ta'lim jarayonida mustaqil ta'lim topshiriqlaridan savol, topshiriq va mashqlardan unumli foydalaniladi. Xalqaro tajribada mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlari o'zaro muloqotning samarali bo'lishiga qaratiladi. Amalda foydalaniladigan mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlari avvaldan belgilangan ma'lum mezonlar asosida shakllantiriladi.

Davlat ta'lim standartlari va milliy baholash mezonlariga muvofiq tarzda ona tili fanlarini o'qitishda mustaqil ta'lim topshiriqlari, savol, mashq va topshiriqlar mazmunini tanqidiy o'rganish, ularni nutqiy ko'nikma va malakalarni rivojlantirish va baholash nuqtai nazaridan tavsiflash va tasniflash zarurati mavjud. Oliy ta'lim tizimida an'anaviy dars mashg'ulotlarida talabalar, xususan, bo'lajak mutaxassislariga bilim berish, o'quv va mustaqil topshiriqlar orqali ma'lumotlarni yodlash, turli manbalardan olingan jumalarni lingivistik tahlil qilishga mo'ljallangan. Bu esa bugungi zamon talablariga mos kelmay qolmoqda. Hayot insoniyat oldiga turli muammolarni qo'yadi, har bir kishi uni mustaqil hal qila olish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Shu ma'noda pedagogikada muammoli ta'lim texnologiyasi joriy qilindi. Muammoga asoslangan ta'limda faqat, mustaqil ta'lim topshiriqlaridan asosan, savol va topshiriqlarning muhim o'rni bor. Muammoli o'qitishning mohiyati shundan iboratki, o'qituvchi bilimlarni tayyor shaklda yetkazmaydi, balki o'qituvchi tomonidan savol yoki topshiriq shaklida muammoli vazifalar qo'yiladi, mashg'ulotni tashkil etuvchi ularni hal qilish yo'llari va vositalarini izlashga undaydi. Bu ham, albatta, savol va topshiriqlar orqali amalga oshiriladi. Mashqlar esa uni o'zlashtirish yoki sifatini yaxshilash maqsadida aqliy yoki amaliy

harakatni takror-takror bajarish demakdir. Bu jarayonda o'z o'zni bilan mashqlar ham ishtirok etadi. Oliy ta'lim dars mashg'ulotlarida mustaqil topshiriqlarining qo'llanilishini muntazam deb bo'lmaydi, keyingi yillarda yaratilgan darslik va qo'llanmalar mustaqil topshiriqlari asosida yaratila boshladi. Masalan, H.Jamolxonov tomonidan nashr qilingan.

“Hozirgi o'zbek adabiy tili” darsligida mavzular so'ngida savol va topshiriqlar keltirilgan. 2000 yilga qadar yaratilgan oliy filologik ta'lim uchun yaratilgan o'quv adabiyotlarda mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlari deyarli uchramaydi. Masalan, U.Tursunov, A.Muxtorov, Sh.Rahmatullayevlarning 1992 yil chop etilgan “Hozirgi o'zbek adabiy tili” darsligida umuman mustaqil va o'quv topshiriqlari berilmagan. Bunda mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlarini bajarishda talabalarning mustaqillik darajasiga e'tibor beriladi: bilimni, ma'lumotni ko'paytirish uchun maxsus topshiriqlar ham beriladi; bilimlarni turli nutq vaziyatlarida qo'llashga o'rgatuvchi mashq va topshiriqlar ham baravar qo'llaniladi.

Bugun Ona tili ta'limida Ona tili o'qitish savodxonligi ta'limida mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlarini takomillashtirish zarurati mavjud bo'lib, unda quyidagi lingvodidaktik talablar bajarilsa, mustaqil va o'quv topshirig'i zamon talabiga mos va samarali bo'ladi: bir mustaqil va o'quv topshirig'ini bajarish asnosida bir nechta nutqiy ko'nikmani rivojlantira olish imkoniyatiga ega bo'lishi; talabalarning mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlarni amalga oshirishga ongli yondashishi, bajarishda didaktik ketma-ketlikka rioya qilishi; mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlarini zamonaviy axborot manbalaridan topish uchun sun'iy intellekt bilan to'g'ri muloqot qila olishi; o'quv lug'atlaridan mavzu doirasida unumli foydalana olishi. Takomillashtirilgan mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlari muammoli o'qitishning quyidagi asosiy psixologik-pedagogik maqsadlariga muvofiq kelishi kerak: talabalarning fikrlash va qobiliyatlarini rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga; talabalarning faol izlanish va mustaqil masalalar yechish jarayonida olgan bilim va ko'nikmalarini o'zlashtirishlari, natijada bu bilim va ko'nikmalar an'anaviy mashg'ulotlarga qaraganda mustahkam bo'lishiga; nostandart muammolarni ko'ra oladigan, o'rnata oladigan va hal qila oladigan talabaning faol ijodiy shaxsini tarbiyalashga mos bo'lishi lozim. Ona tili ta'limida faol qo'llanila boshlagan matn bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muammoli ta'lim texnologiyasi muhim ahamiyatga ega. Har qanday matn tahlilini mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlari orqali muammoli jarayonga aylantirish mumkin. Bunda savol yoki topshiriqni to'g'ri qo'yish kifoya qiladi. O'qituvchining boshqaruv faoliyati bilimlarni idrok qilishni tashkil etish bilan chegaralanadi. O'qituvchilarning o'z talabalarini bilim olishga, fikrlashga undash quroli, ularning faoliyatini, o'zlashtirishini monitoring qilishda o'lchov bu – mustaqil va o'quv topshiriqlaridir. An'anaviy ona tili ta'limida ham o'qitishning reproduktiv metodidan foydalaniladi. U quyidagi xususiyatlarga ega: bilim talabalarga “tayyor” shaklda taklif etiladi; o'qituvchi bilimlarni muloqot qilibgina qolmay, balki uni bayon etadi; talabalar bilimlarni ongli o'zlashtiradilar, uni tushunadilar va eslab qoladilar.

O'zlashtirishning mezonlari-bilimlarni to'g'ri ko'paytirish; o'zlashtirishning zarur kuchi bilimlarni takror takrorlash orqali ta'minlanadi. Masalan: Muammoli ta'lim texnologiyasi esa ijrochilikdan ijodiy faoliyatga o'tishni ta'minlaydi. Bugun Yangi O'zbekistonga ijrochi emas, ijodiy tafakkur sohiblari kerak. Muammoli ta'limning ma'lum bir bosqichida talabalar hali muammolarni o'zlari hal qila olmaydilar va shuning uchun o'qituvchi muammoni tadqiq qilish, uning yechimini boshidan oxirigacha belgilash yo'lini ko'rsatadi. Bu usuldagi talabalar esa ishtirokchilar emas, balki kuzatuvchi bo'lsa-da, bilib olish qiyinchiliklarini hal qilishni

o'rganadilar. Ona tili ta'lim mazmunida qisman izlanuvchanlik ta'lim metodidan ham foydalaniladi, uning mohiyati quyidagi xususiyatlarda ifodalanadi: – bilim talabalarga “tayyor” shaklda taklif etilmaydi, ularni mustaqil ravishda chiqarish kerak; – o'qituvchi bilimlarni xabar yoki taqdim etishni tashkil etmaydi, balki turli vositalar orqali yangi bilimlarni izlanadi; – o'qituvchi rahbarligida talabalar mustaqil mulohaza yuritadilar, paydo bo'lgan bilish muammolarini hal qiladilar, muammoli vaziyatlarni yaratadilar va hal qiladilar, tahlil qiladilar, xulosa chiqaradilar va natijada ongli mustahkam bilim hosil qiladilar. O'quv topshiriqlari oliy ta'lim darslik va qo'llanmalarining ham asosiy qismini tashkil etishi kerak. Oliy ta'limda mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlarini tuzish va ulardan foydalanish bo'yicha alohida fanlar tashkil etilishi lozim. Mavjud mustaqil ta'lim va o'quv predmetlarning mavzu va yo'nalishidan kelib chiqib, oliy ta'limdagi mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlarni mazmun jihatidan 3 ga ajaratish mumkin:

1. Hozirgi o'zbek adabiy tili fani bo'yicha tuziladigan mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlari.
2. O'zbek tili fani bo'yicha mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlari.
3. O'zbek tili o'qitish metodikasi fani bo'yicha tuziladigan mustaqil ta'lim
  1. Mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlari orqali ona tilni o'qitishga innovatsion yondashuvlarni joriy etishga doir ishlarni faollashtirish; ona til o'qitish uchun ilmiy, metodik, psixologik va pedagogik yordam tizimini rivojlantirish ishlarni takomillashtirish; ona tili ta'limida o'zbek etnolingivistikaning so'nggi yutuqlaridan foydalanish.
  2. Amaldagi dastur va darsliklar talabalarni ona tili ta'limi maqsadiga muvofiq mustaqil izlanishga undashi lozim. Bunday sharoitda darslikning eng muhim qismini nazariy ma'lumotlar bazasi emas, balki talabaga ona tilimizning son-sanoqsiz imkoniyatlaridan unumli va o'rinli foydalanishni o'rgatadigan o'quv mustaqil ta'lim topshiriqlari tashkil etmog'i lozim. Chunki oliy ta'lim tizimi maqsad faqat tilshunos tayyorlash emas, til imkoniyatlaridan keng foydalana oladigan ijodiy tafakkur sohibini jamiyatga yetkazib berishdir.
  3. Talabada nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish, lug'at va matn asosida milliy tilni, milliy ma'naviyatni talaba tafakkuriga singdirish, o'z talabasini turli nutq vaziyatlariga tayyorlash, ijodiy tafakkur sohiblarini tarbiyalash texnologiyasini ona tili ta'limiga samarali joriy qilish asosiy masalalardan biridir. Oliy ta'limda, odatda, muayyan o'quv predmetiga tegishli darsliklar o'quv predmeti bo'yicha bilim berish hamda ma'lumot olishning asosiy vositasi, tayanchidir. Shunday ekan, asosiy diqqatni darslikdagi o'quv materiallarining, xususan, mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlarning tarkibi, tuzilishi va, albatta, mazmuniga qaratish kerak. Xulosa o'rnida, oliy ta'limda joriy etilayotgan yangi modul tizimining asosiy qismi ham baholash va mustaqil ishlashga yo'naltiruvchi mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlaridir. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, ona tili ta'lim mazmuni hayotiy muammolarni qanday hal qilishni o'rgatishi kerak. Ona tili ta'limida har bir yaratilgan darslik orqali beriladigan savol, topshiriq va mashqlar ham mustaqil ta'lim ham talabaga yaqindan yordam berishi lozim. Oliy ta'lim tizimida o'zbek tili, ona tili o'qitishda, xususan, mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlarni tuzishda pragmatik yondashuvlardan foydalanish samaralidir.

Oliy ta'lim tizimida ona tili o'qitish metodikasida mustaqil ta'lim va o'quv topshiriqlaridan foydalanishning mavjud holati, o'zbek tili o'qitish metodikasi darsliklarida savol, mashq va topshiriqlarning berilishi tahliliy o'rganildi, shuningdek, o'quv topshiriqlarini didaktik va nazariy jihatdan takomillashtirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar tahlilga tortildi. Oliy ta'lim tizimining Ona tili ta'lim yo'nalishi talabalarni mustaqil ta'lim olishga

o'rgatish hamda ularning faoliyatini baholash bo'yicha talablar, asosan, o'qituvchilar tomonidan platformaga yuklangan, talabalar uchun taqdim qilingan topshiriqlarni mustaqil bajaradilar. Har qanday ta'lim shakli, o'qitish metodikasi baholash mezonlari bilan yaratilishi lozim. Oliy ta'limning filologiya, o'zbek tili va adabiyoti, Ona tili ta'lim ixtisosliklari talabalari uchun mustaqil ta'lim topshiriqlari va ularni baholash mezonlari xorijiy va mahalliy tajribalarga tayangan holda ishlab chiqilishi maqsadga muvofiqdir.

### References:

1. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili darslik. –T., 2014. 96-b.
2. Tursunov U., Muxtorov A., Rahmatullaev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili Oliy o'quv yurtlari filologiya fakultetlari talabalari uchun darslik qayta ishlangan, to'ldirilgan uchinchi nashr. –T., 1992. 400 b.
3. G'Hamroev Ona tili o'qitishning samarali usullari. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. –T.: Bayoz nashriyoti. 2018. 9-11b.
4. Saidov M. O'zbek maktablarining 5-sinflarida ona tili ta'limi jarayonida tafakkurni rivojlantiruvchi o'quv topshiriqlari va ulardan foydalanish metodikasi: ped. fan. nom-di diss. avtoref. TDPU. –Toshkent, 2000. – 25 b.
5. Qodirov M., Ne'matov H. Mengliev B. Va boshq. Ona tili 8-sinflar uchun darslik. – T.: Cho'lpon. 2019. 6-8 b.
6. Raupova L.R. Nutq madaniyati Darslik.T.:2018 yil.
7. To'xliyev B., Inog'omova R., Abdulahatova R. Darsliklar bilan ishlash metodikasi. – T.: TDPU, 2008. – 151 b.
8. Axmedova M.E.U.A.Tashkenbayeva., E.Suyunova Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti ( Darslik). T.: Tibbiyot nashriyoti matbaa uyi, 2022. -287b.
9. Axmedova M.E. ( O'quv qo'llanma) – T.: Noshir, 2011.
10. [httpz](http://lex.uz) – O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
11. <http://lex.uz> – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.